

Χαράλαμπος Ν. Μπαμπούνης

Ομότιμος Καθηγητής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Καθηγητής Ιστορίας του Ελληνικού Κράτους και των θεσμών του

Η ορθόδοξη ελληνική Παιδεία κατά την καποδιστριακή περίοδο (1828-1832)

Συμπληρώνονται 191 χρόνια, 11 μήνες, 26 μέρες κατά το ημερολόγιο εκείνης της εποχής, 4 ώρες και 35 λεπτά,* από την στιγμή που βίαια εξεμέτρησε το ζην ο Ιωάννης Καποδίστριας και, επομένως, η Γερουσία της Ελλάδος μετ' ολίγον «με βαθείαν λύπην εις τους οφθαλμούς κοινοποιεί προς τους Έλληνας την θλιβεράν είδησιν ότι ο Κυβερνήτης της Ελλάδος ο Ιωάννης Καποδίστριας <....> σήμερον το πρωϊ <....> ενώ εισήρχετο εις την Ιεράν του Θεού Εκκλησίαν εδολοφονήθη...»¹.

Με το Στ'3.4.1827 ψήφισμα της, η Γ' Εθνοσυνέλευση στην Τροιζήνα «θεωρούσα ότι απαιτείται επικεφαλής της Ελληνικής Πολιτείας ο κατά πράξιν και θεωρίαν πολιτικός Έλληνας...» είχε αναθέσει στον Καποδίστρια «...να την κυβερνήση κατά τον σκοπόν της πολιτικής κοινωνίας»². Η αποδοχή της θεσμικής ανάθεσης, η άφιξη του Καποδίστρια στην Ελλάδα και η ανάληψή της εξουσίας απ' αυτόν ορίζει νέα περίοδο στη νεότερη ελληνική ιστορία: τη μετάβαση από το κεφάλαιο της Επανάστασης σε εκείνο της δύναμει συγκροτούμενης «Ελληνικής Πολιτείας» με ό,τι αυτό σήμαινε, συνεπέφερε και συνεπαγόταν. Η χώρα κληρονομούσε την Επανάσταση «κι έπρεπε να διαχειριστεί»³ το παράγωγο και τα συμπαρομαρτούντα.

* Η αναφορά γίνεται στην ημερομηνία –χρονολογία και ώρα της ομιλίας.

¹ ΓΕΕ, φ. 75 (30.9.1831), σ. 478.

² *Αρχαία Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, εκδ. Βιβλιοθήκη Βουλής των Ελλήνων, τ. Α', Αθήνα 1971, σ. 453.

³ Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο. Διοικητική οργάνωση και εκπαιδευτική λειτουργία*, εκδ. ΣΩΒ, Αθήνα 1999, σσ. 102-103. Αλέξ. Πολίτης, *Ρομαντικά Χρόνια. Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, ΕΜΝΕ-ΜΝΗΜΩΝ, Αθήνα 1998, σ. 18.

Τον Ιανουάριο του 1828 ο ενθουσιασμός της υποδοχής του Κυβερνήτη, προσωποποιούσε αυτόχρονα τις προσδοκίες αλλά και περιέγραφε τις εξαιρετικές δυσκολίες που πρόβαλαν ενώπιόν του. Οι Έλληνες βίωναν νέες πραγματικότητες. Ο Καποδίστριας ερχόταν να διοικήσει και να οργανώσει ένα νέο κράτος στον ευρωπαϊκό χάρτη, ένα κράτος που, στην πραγματικότητα, δεν υπήρχε ακόμα⁴.

Μέσα σε πολλές δυσχέρειες, δυσεπίλυτα διαρθρωτικά προβλήματα και έκδηλες αντιδράσεις, ο Καποδίστριας προσπάθησε να εμφυσήσει ζωή σε μια χώρα όπου για χρόνο πολύ «πόλεις, κόμαι, χωρία κατεστραμμένα, ερείπια, έρημα» ήταν. Τα πιεστικά ζητήματα, μεταξύ των οποίων ασφαλώς ήταν και το εκπαιδευτικό, απαιτούσαν αποφασιστικές και έγκαιρα έγκυρες λύσεις.

Υιοθετώντας την αντίληψη ότι η εκπαίδευση συνιστά μορφή κοινωνικής απελευθέρωσης, είχε την πεποίθηση ότι η διάχυσή της θα συντελούσε στην εδραίωση και διατήρηση της ελευθερίας, εισφέροντας προοπτικά στην κοινωνική και πολιτική ωριμότητα. Ο προγραμματικός ρόλος του κράτους, κατά τον Κυβερνήτη, αφορούσε σε όλη την κοινωνία, ενήλικους και σπουδάζουσα νεολαία. Στη νεολαία -με την ευρεία έννοια του όρου- διάνοιγε τους δρόμους μιας δρομολογούμενης (εκ των πραγμάτων) εγκύκλιας σχολικής αλλά και ανώτερης, κατ' αρχάς, ή και μετ' εγκύκλιας εκπαίδευσης. Οι ενήλικες (και όχι μόνον) θα «διαπαιδαγωγούνταν» μέσω της εργασίας⁵.

Επ' αυτού επισημαίνεται ότι ο επαγγελματικός προσανατολισμός σε συνάρτηση με τις ελλείψεις σε καταρτισμένο προσωπικό σηματοδότησε την απόφαση του Καποδίστρια εισαγωγής μιας αδιαβάθμητης και μάλλον

⁴ Χ. Μπαμπούνης, «Ο κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας και η εκπαίδευση ως μορφή κοινωνικής απελευθέρωσης. 188 χρόνια μετά», Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών, *Ιωάννης Καποδίστριας (1776-1831) ο διπλωμάτης, ο πολιτικός, ο πρώτος κυβερνήτης του ελληνικού κράτους*, εκδ. ΕΚΠΑ, Αθήνα 2021, σ. 82.

⁵ Πβ. και Ν. Δραγούμης, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, επιμ. Α. Αγγέλου, εκδ. Ερμής, τ. Α', Αθήνα 1973, σ. 118.

επιδοτούμενης τεχνικής εκπαίδευσης στην κατεύθυνση της απόκτησης από τους ειδικευόμενους πρακτικής γνώσης-άμεσα μετατρέψιμης σε πηγή βιοπορισμού: Ίδρυση Γεωργικής Σχολής-προτύπου Αγροκηπίου στην Τίρυνθα, μοντέλα φαρμακευτικής κατάρτισης και επικουρικής πρακτικής ιατρικής, χειροτεχνικές μαθητείες σε γραφικές και κοσμητικές τέχνες, κύκλος οικοδομικοκατασκευαστικών και άλλων συναφών επαγγελμάτων⁶.

Στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης είχαν λειτουργήσει «κοινά σχολεία», γραμματοδιδασκαλεία και αλληλοδιδασκτικά σχολεία, τα οποία είχαν θεσμοποιηθεί από το 1823 αλλά και μορφή δευτεροβάθμιας, τα Ελληνικά σχολεία, με προηγμένη, συγκριτικά, ελληνογλωσσική και αρχαιογνωσική κατεύθυνση σε Ορθόδοξο μαθησιακό περιβάλλον. Ωστόσο, η σχολική ζωή και το όποιο σχολικό δίκτυο, σε μια κοινωνία εμπόλεμη παρουσίασε σαφώς ασυνέχειες, για να φτάσει – παρά κάποιες ενδείξεις μερικής αποκατάστασης τέλη του 1824 – αρχές του 1825– σε οριακό σημείο στις παραμονές άφιξης του Καποδίστρια.

Η καποδιστριακή περίοδος είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα -τόσο στο θεσμικό όσο και στο οργανωτικό πεδίο της εκπαίδευσης, έστω και ανολοκλήρωτο εξαιτίας της δολοφονίας του Κυβερνήτη. Η κρατικά οργανούμενη εκπαίδευση είχε ως βασική επιδίωξη την προαγωγή της παιδείας του λαού. Η πατερναλιστική πολιτική του Καποδίστρια προσέδωσε στην εκπαίδευση την περίοδο αυτή χαρακτήρα ευποιΐας, φιλανθρωπίας και δικαιωματικού καθήκοντος⁷.

Για τα εκπαιδευτικά πράγματα εναπόκειται, κυρίως στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) ένα πυκνό έγγραφο υλικό, καθώς στα 18.792 αυτοδύναμα έγγραφα

⁶ Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο...ό.π.*, σσ. 407 – 419.

⁷ Χ. Μπαμπούνης, *Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών, Ιωάννης Καποδίστριας...ό.π.*, σ. 85. Χ.Μπαμπούνης-Χρ. Δεληγιάννης, «Εκπαίδευση και Παιδεία στα χρόνια του Ιωάννη Καποδίστρια», *Ιωάννης Καποδίστριας. Διεθνείς θεσμικές και πολιτικές προσεγγίσεις*, Ίδρυμα Διεθνών Νομικών Μελετών Καθηγητού Ηλία Κρίσπη, Αθήνα 2021, σ. 382.

προστίθενται τα συνημμένα τους και οι 14.436 καταγραφές των Πρωτοκόλλων – ως ένα σημείο πολύτιμες για έγγραφα που δεν έχουν διασωθεί. Στο σύνολό τους καταγράφεται η εργώδης προσπάθεια που είχε αναληφθεί⁸ και τα όρια ανάπτυξης της εκπαίδευσης. Χαρακτηριστικά ο Καποδίστριας έλεγε ότι η «*νέα γενιά θα είναι ικανή διά πάντα, όταν εκπαιδευθεί κατά τρόπον ορθόν*»⁹.

Ο Κυβερνήτης διατήρησε την ανώτατη εποπτεία της εκπαίδευσης, το ουσιαστικό μέρος του σχεδιασμού και της υλοποίησής της, παρότι από τις 12 Σεπτεμβρίου 1829 διόρισε Γραμματέα (δηλαδή, Υπουργό) της Γραμματείας «*επί της Δημοσίου Παιδείας και των Εκκλησιαστικών πραγμάτων*» τον λόγιο διδάσκαλο Ν. Χρυσόγελο που είχε μαθητεύσει [και αργότερα διευθύνει] στην Αγιοταφική Σχολή Σίφνου, στην Πατμιάδα, στη Χίο με διδάσκαλο τον Αθανάσιο Πάριο και στην Κωνσταντινούπολη¹⁰. Ο Καποδίστριας είχε με τον Χρυσόγελο τακτικές πολύωρες συναντήσεις συνεργασίας τέσσερις, τουλάχιστον, φορές την εβδομάδα¹¹.

Το καποδιστριακό κράτος αρθρώνει τους άξονες της παιδείας, ανάλογα με τον τύπο των πολιτών που ήθελε να διαμορφώσει. Η αυτοεθνής, θρησκευτική, ηθική και κοινωνική διαπαιδαγώγηση ανταποκρινόταν στις ανάγκες του ελληνικού λαού¹², ο οποίος καλείται πλέον να προσαρμοσθεί στις νέες συνθήκες, να αναζητήσει τη θέση του στη συλλογική κρατική πραγματικότητα, να ενισχύσει την υπόθεση του κοινού μέλλοντος. Η σχολική λειτουργία συνδέεται πρωτογενώς με την πίστη, τη

⁸ Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο...ό.π.*, σσ. 24-25.

⁹ Ι. Καποδίστριας, *Επιστολαί*, μτφρ. Κ. Σχινά, τ. Α', Αθήνησιν 1841, σσ. 399-400.

¹⁰ Σ. Μ. Συμεωνίδης, «Κοινωνία και Παιδεία στη Σίφνο κατά την τουρκοκρατία (1537-1821)», *Σιφνιακά*, τ. Ε', Αθήναι 1995, σ. 85.

¹¹ Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο...ό.π.*, σ. 108.

¹² Πβ. Ελ. Ε. Κούκκου, *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία (1803-1822)*, Α', *Η Φιλόμουσος Εταιρία της Βιέννης*, Αθήναι 1958, σσ. 4-5. Χρ. Κουλούρη, «Εθνικά στερεότυπα και ελληνική εθνική ταυτότητα στο σχολείο του 19^{ου} αιώνα», *Αφιέρωμα στον Πανεπιστημιακό Διδάσκαλο Βασ. Βλ. Σφυρόερα*, εκδ. «Λύχνος», Αθήνα 1992, σ. 323.

ρύθμιση «των ηθικών» δυνάμεων των παιδιών¹³, τις παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα, τη δόμηση της εθνικοθησκευτικής ταυτότητας¹⁴. Βασική αξιολογική παράμετρος της εκπαίδευσης ήταν η παραδοχή του εθνικού χαρακτήρα, τη στιγμή μάλιστα που ο Καποδίστριας έγκαιρα αντιλαμβάνεται την ανάγκη τόνωσης των εθνικών στοιχείων όταν άλλα κράτη που συγκροτούνται τον 19^ο αι. αναζητούσαν σημεία σύγκλισης των πολιτών τους¹⁵.

Έγραφε ο Καποδίστριας: «*Το πρώτιστον και ουσιωδέστερον των χρεών της ελληνικής κυβερνήσεως είναι να προμηθεύση εις το έθνος την διδασκαλίαν της πίστεως*» που είναι αφοσιωμένο σε αυτήν. «*...Την δε σήμερα χρειάζεται τι περισσότερο να είναι ευσεβές ... δια συμμετρου μαθήσεως...*»¹⁶. Ο διδάσκαλος των ελληνοπαίδων «θέλει τους παραδίδει» την γλώσσα μας «και τους διδάσκει τας αρχάς και τας βάσεις της ιεράς ημών πίστεως...»¹⁷, αν η παρούσα γενεά δεν ενδυναμωθεί ... εν καλή διδασκαλία, και μάλιστα προς τον κανόνα της πίστεως και των ηθών μας, αμφιβάλλω ότι θέλει δυνηθή να εξισωθή» στον προορισμό της «παρά της Προνοίας»¹⁸. Σημειώνεται, εν προκειμένω, ότι η πρώτη Διακήρυξη του Καποδίστρια προς τους Έλληνες άρχισε «εάν ο Θεός μεθ' ημών ουδείς καθ' ημών»¹⁹,

¹³ Δ. Μαυροσκούφης, *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα 1821-1832*, εκδ. «Ενυάλειο Κληροδότημα», Θεσσαλονίκη 1996, σ. 114.

¹⁴ *Ο.π.*, σ. 130. Αδάμ Αθουσάκης, «Η εκπαίδευση των κοριτσιών στην Αργολίδα», *Ε' Διεθνές Συνέδριο Πελοποννησιακών Σπουδών*, τ. Γ', Αθήνα 1997, σ. 149. Αννίτα Πρασσά, «Εκπαιδευτική πολιτική, κατευθύνσεις και προοπτικές», <Εφημ. «Ελευθεροτυπία»>, *Ιστορικά: Ι. Καποδίστριας*, 7 Ιανουαρίου 2000, σ. 44. Δ. Μαυροσκούφης, «Προσπάθειες για τη θεμελίωση του εκπαιδευτικού συστήματος στα χρόνια του Αγώνα και του Καποδίστρια, 1821-1832: συνέχειες και ασυνέχειες, *Σηφ. Μπουζάκης (επιμ.), Πανόραμα Ιστορίας της εκπαίδευσης, Όψεις και Απόψεις*, τ. Β', *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-2010)*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2011, σ. 71.

¹⁵ Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο...*ό.π., σσ. 123-124.

¹⁶ Ι. Καποδίστριας, *Επιστολαί*, ό.π., σ. 212.

¹⁷ Καποδιστριακόν Αρχείον Κερκύρας, φ. 588. Ελ. Ε. Κούκκου, *Ιωάννης Καποδίστριας, Ο άνθρωπος – Ο διπλωμάτης (1800-1828)*, Αθήνα 1991, σ. 378.

¹⁸ Ι. Καποδίστριας, *Επιστολαί*, ό.π., σσ. 182-183.

¹⁹ ΓΕΕ, φ. 6 (25.1.1828), σ. 22.

καθώς σε τροπάριο της Εκκλησίας μας ακούγεται «*Μεθ' ημών ο Θεός, γνώτε έθνη και ηττάσθε/ότι μεθ' ημών ο Θεός*».

Η μέριμνα για τα ορφανά, τα εκ του επταετούς Επαναστατικού πολέμου διασκορπισμένα και ανυπεράσπιστα στην χώρα αλλά και στην Ευρώπη, είχε πρωταρχική θέση στην πολιτική του Κυβερνήτη για την παιδική ηλικία²⁰.

Επηρεασμένος από ομόλογη πρόνοια των Ιδρυμάτων Pestalozzi (1746-1827) και, κυρίως, του Fellenberg (1746-1827), από τον Απρίλιο του 1829 ανοίγει τις πύλες υπό τον Ανδρέα Μουστοξύδη – τον μετέπειτα Άρχοντα της Παιδείας στην Ιόνιο Πολιτεία, του Ορφανοτροφείου στην Αίγινα, ενός «εθνικού», κατά τον οραματισμό του, «παιδαγωγείου»²¹, όπου τα απροστάτευτα παιδιά του Αγώνα προσήγγισαν με συνεχή ροή καθ' ημέραν τα 500 και διάρκεια παραμονής από έναν έως σαρανταδύο μήνες.

Θεμελιακό σημείο ήταν η ψυχοθητική τους ανάταξη-ανάπτυξη, η εθνοκεντρική και Ορθόδοξη χριστιανική αγωγή αλλά και η εκπαιδευτική τους προοπτική²², καθώς και με την πιλοτική λειτουργία τριών (3) αλληλοδιδασκτικών σχολείων, ισάριθμων κλάσεων Ελληνικών και διπλάσιων τεχνικών εργαστηρίων, καθίσταται πειραματικός πυρήνας του μοντέλου διάπλασης των Ελληνοπαίδων. Από τα πρώτα μέλη του προσωπικού του Ορφανοτροφείου ήταν γνωστοί ιερωμένοι, οι ιεροδιάκονοι Γρηγόριος Κωνσταντάς, Νεόφυτος Νικητόπλος και ο αρχιμανδρίτης Λεόντιος Καμπάνης²³. Καθημερινά στο Ορφανοτροφείο υπήρχε δίωρο *Μάθημα* (και

²⁰ Χ. Μπαμπούνης, *Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική λειτουργία στην Καποδιστριακή περίοδο: στόχοι, δυνατότητες και κατευθύνσεις*, Ομιλία στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πέμπτη 26 Μαΐου 2022.

²¹ Πβ. Ι. Καποδίστριας, *Επιστολαί*, ό.π., σσ. 132, 209.

²² Βλ. και Ελ. Καλλιγά, *Η πρόνοια για το παιδί στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, Ίδρυμα ερευνών για το παιδί, εκδ. «Δωδώνη», Αθήνα-Γιάννινα 1990, σ. 62.

²³ ΓΕΕ, φ. 40 (29.5.1829), σσ. 155-156, Εμμ. Περσελής, *Εξουσία και θρησκευτική αγωγή στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, εκδ. «Γρηγόρη», Αθήνα 2017, σσ. 40-41.

μελέτη) *Ιεράς Κατηγήσεως και Χριστιανικής Διδασκαλίας*²⁴, με εντεταλμένο διδάσκοντα τον λόγιο ιεροδιάκονο Προκόπιο Τυπάλδο²⁵.

Η Καποδιστριακή διακυβέρνηση προωθούσε τη δόμηση ενός εγκύκλιου ομοιόμορφου εκπαιδευτικού συστήματος. Η προτεραιότητα δόθηκε ασφαλώς στην οργάνωση και εξέλιξη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η εδραίωση πλέον και η ανάπτυξη της αλληλοδιδασκτικής αποτυπώνει την κρατική βούληση να εγκλιματιστεί σε ευρωπαϊκές εκπαιδευτικές πρακτικές, με κάποιες προσαρμογές, πάντως, στην ελληνική πραγματικότητα. Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος διευκόλυνε, στην συγκυρία, την ανάπτυξη της στοιχειώδους εκπαίδευσης, καθώς, εκτός από το ότι αρκείτο σε όχι ιδιαίτερα περίπλοκο (και δαπανηρό) εποπτικό υλικό, είχε χρεία λιγότερων διδασκάλων – στοιχείο προϋπολογισμού υπολογίσιμο εξαιτίας του αναγκαίου αριθμού τους και της δημοσιονομικής στενότητας²⁶.

Ήδη, από τις απαρχές του 1828, υπήρξε συρροή αιτημάτων για την ίδρυση αλληλοδιδασκτικών σχολείων, αιτήματα υπέρ τα 180, με αποτέλεσμα στα νησιά να λειτουργήσουν, τουλάχιστον 37, ενώ στην Πελοπόννησο, κατά πλήρες σχολικό έτος, η αύξηση άπτεται του 24%²⁷. Το σχολικό δίκτυο σε αυτό το βραχύ χρονικό διάστημα δεν ήταν δυνατόν να εκδιπλωθεί πλήρως.

Στα μαθήματα (Γραφή-Ανάγνωση, Γραμματική, Αριθμητική, Γραμμική Ιχνογραφία) του Ευρωπαϊκού Αλληλοδιδασκτικού θεσμοθετείται κανονικά και η Κατήχηση²⁸, η οποία, στην πράξη, δεν διαχώριζε την Εκκλησιαστική Αγωγή από

²⁴ Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο...ό.π.*, σ. 172.

²⁵ ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκείας, Μοναστηριακά, 5.10.1830. Ελ. Κούκκου, *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία 1827-1832*, Β', *Τα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της Αιγίνης*, Αθήνα 1992, σ. 95.

²⁶ Χ. Μπαμπούνης, *Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστημίου Αθηνών, Ιωάννης Καποδίστριας...*, σ. 82.

²⁷ Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο...ό.π.*, σ. 226.

²⁸ Πβ. ΓΕΕ, φ. 13 (18.2.1831), σ. 66. Ελ. Κούκκου, *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία 1827-1832*. Β', ...ό.π., σ. 20. Εμμ. Περσελής, *Εξουσία και θρησκευτική αγωγή...ό.π.*, σ. 62.

την Σχολική Θρησκευτική Αγωγή²⁹.. Γι' αυτό, έτυχε της ευαρέσκειας του Κυβερνήτη η προκήρυξη της Σχολικής Επιτροπής Μήλου: «... *Εις την Εκκλησίαν λατρεύομεν τον Θεόν, αλλά εις τα σχολεία μανθάνομεν ποιόν πρέπει να λατρεύομεν Θεόν*»³⁰. Συμπόρευση με τους λόγους του Κοσμά του Αιτωλού.

Ο Καποδίστριας συνέστησε τρεις επιτροπές για την σύνταξη των αναγκαίων βιβλίων «της δημοσίου παιδείας»³¹. Η πρώτη επιτροπή συγκροτήθηκε από τους αρχιερείς Αιγίνης Γεράσιμο, Ταλαντίου Νεόφυτο και τους παρεπιδημούντες Ρεθύμνης Ιωαννίκιο και Κυρήνης Παρθένιο³², δύο εκ των οποίων είχαν και εκπαιδευτική εμπειρία. Η πρόταξη αυτής της επιτροπής δηλώνει τον σεβασμό στους ταγούς της Ορθοδοξίας και την σημασία που αποδίδεται στη θρησκευτική αγωγή, αφού έργο της επιτροπής ήταν η σύνταξη “Ευχολογίου, Συνόψεως και Κατηχήσεως” με βάση σχέδιο του Ιμβρίου μοναχού Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανού³³. Για το πόνημα αυτό³⁴ υπάρχει και η εκπεφρασμένη γνώμη, παιδείας ένεκεν, του Καποδίστρια «... *εις χρήσιν των αρχόντων, ... στρατηγών ... , στρατιωτών, ... ναυάρχων και ναυτικών, των διδασκάλων και μαθητών, ... εργατών ... και γεωργών*»³⁵.

Δώδεκα εγχειρίδια θρησκευτικού περιεχομένου χρησιμοποιήθηκαν στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία. Πρωτίστως, το «Μικρόν Προσευχητάριον» (και

²⁹ Ιω. Β. Τσάγκας, *Η θρησκευτική Αγωγή στο εκπαιδευτικό έργο του Ιωάννη Καποδίστρια*, Βιβλιοπωλείον Ν. Παναγόπουλος, Αθήνα 1992, σ. 183.

³⁰ ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκείας, φ. 24, Σχολικά, 10.2.1830, Ελ. Κούγκου, «Από το εκπαιδευτικόν έργον του Ι. Καποδίστρια: μερικά άγνωστα σελίδες», *ΔΙΕΕ* 11 (1956), σσ. 219-221.

³¹ ΓΕΕ, φ. 73 (26.10.1829), σ. 294. Απ. Β. Δασκαλάκης, *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασεως*, Σειρά Γ: *Τα περί Παιδείας*, Μέρος Α', Αθήνα 1968, σσ. 330-333.

³² Β. Σφυρόερας, «Οι στόχοι της εκπαιδευτικής πολιτικής του Καποδίστρια», Ο Ιωάννης Καποδίστριας και η συγκρότηση του Ελληνικού Κράτους», *ΔΙΠΒΠΘ* 2, εκδ. «University Studio Press», Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 77-78. Ιω. Β. Τσάγκας, *Η θρησκευτική Αγωγή...ό.π.*, σ. 143.

³³ Ελ. Κούγκου, *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία 1827-1832...ό.π.*, σ. 22.

³⁴ Αθαν. Αβδαλή, «Ο Καποδίστριας και η Επιτροπή Προπαιδείας», *Δωδώνη* 23 (1994), σσ. 66-67.

³⁵ Ι. Καποδίστριας, *Επιστολαί*, ό.π., σ. 213.

επισυναπτόμενον στην Χριστιανική Διδασκαλία) του Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανού του Ιμβρίου και τα τρία βιβλία «Χριστιανικής Διδασκαλίας» που πρόλαβαν να εκτυπωθούν στην «Εθνική Τυπογραφία» (1829-1830), εκ των οποίων εκείνο του Κοραή είχε πρωτοκυκλοφορηθεί το 1783³⁶. Δευτερευόντως, τρία εγχειρίδια του Στεφάνου Κομμητά και, λιγότερο, η «Περίληψις του Ιερού Ευαγγελίου» του Νικητόπλου³⁷, αλλά και «Η Νέα Διαθήκη» -εκδεδομένη στο Λονδίνο και Γενεύη «απαράλλάκτως» και «αδεία» της Ορθοδόξου Εκκλησίας³⁸.

Η συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών ήταν μια τακτική που ακολουθήθηκε, επειδή η δυσπραγία δεν επέτρεπε εύκολα, παρά την Κυβερνητική πρόθεση³⁹, λειτουργία διακριτών σχολείων. Μόνον στο 73% των μεικτών σχολείων υπάρχουν μαθήτριες, στα $\frac{3}{4}$ των οποίων δεν υπερβαίνουν το 15%.

Σχολεία θηλέων α' βαθμίδας, εκτός από το Δημόσιο των Κρητικών προσφύγων στην Πρόνοια Ναυπλίου, λειτούργησαν επτά τον αριθμό⁴⁰. Αυτό, ακριβώς, σήμαινε ότι δόθηκε η δυνατότητα, με βάση το υπ' αριθμ. 20 άρθρο του Συντάγματος της Τροιζήνας, στην ιδιωτική πρωτοβουλία να κινηθεί ανάλογα. Στον τομέα αυτό δραστηριοποιούνται κυρίως (αλλ' όχι μόνον) εννέα (9) επώνυμοι απεσταλμένοι Μισσιονάριοι⁴¹. Σημεία του σχολικού ειδικού ενδιαφέροντος αποδεικνύονται η Αργολίδα, η Αθήνα, οι Κυκλάδες (κυρίως Σύρος⁴² – Τήνος), γιατί

³⁶ Εμμ. Περσελής, *Εξουσία και θρησκευτική αγωγή...ό.π.*, σσ. 57-69.

³⁷ Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο...ό.π.*, σ. 265.

³⁸ Ιω. Β. Τσάγκας, *Η θρησκευτική αγωγή...ό.π.*, σσ. 144-146.

³⁹ Πβ. Αλ. Λαμπράκη-Παγανού, *Η εκπαίδευση των ελληνίδων κατά την οθωνική περίοδο*, Αθήνα 1988, σ. 63.

⁴⁰ Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο...ό.π.*, σσ. 233-234.

⁴¹ J. Brener, Chr. L. Korck, E. Smith, Fr. Hildner, J. Robertson, R. Anderson, J. King και οι Hill. Βλ. Δ. Μαυροσκούφης, *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα, 1821-1832*, ό.π., σσ. 262-265. Χ. Μπαμπούνης, ό.π., σσ. 234-236.

⁴² Αντ. Σμυρναίος, *Μετεώρος Ζήλος. Προτεσταντική προπαιδεία και Νεοελληνική Εκπαίδευση κατά το 19^ο αιώνα*, εκδ. «Ψηφίδα», Αθήνα 2006, σσ. 168, 184-185.

είναι αστικά κέντρα, κόμβοι εμπορικής κίνησης, μακρόβιας συνάντησης θρησκευτικών κοινοτήτων και ευεπίφορης κοινωνικής συγκρότησης.

Οι εκπαιδευτικές ελλείψεις υποχρέωναν τον Κυβερνήτη να μην εναντιωθεί ευθέως στις κινήσεις τους, τήρησε, όμως, ευθέως στάση επιφυλακτικής αναμονής, σε κάθε περίπτωση συγκρατημένη και αυστηρότερη από το 1831⁴³. Λόγοι όχι τόσο διπλωματικοί όσο εκπαιδευτικής ουσίας, τον ωθούν να επισκεφθεί σχολεία τους στη Σύρο. Η θέση Κορκ ότι γενικά αποφεύγει να παρέχει στην κυβέρνηση «το παραμικρό δικαίωμα να αναμειγνύεται» στη σχολική δράση του⁴⁴, αποκαλύπτει τις προθέσεις των Μισσιοναρίων. Είχαν αντιληφθεί ότι περιορίζονταν «εάν τα παρόντα μέλη της Κυβερνήσεως παραμείνουν»⁴⁵. Πάντως, ο Καποδίστριας δέχεται εκ μέρους τους εποπτικό υλικό και σε πρώτο βαθμό δωρεές βιβλίων⁴⁶, σαφώς ελεγχόμενων στη συνέχεια. Χαρακτηριστικά τα αναφερόμενα σε ανταλλαγή επιστολών του Κυβερνήτη με τον Οικουμενικό Πατριάρχη Κωνστάντιο Α΄ (1830-1834)⁴⁷ αλλά και η άδεια που ζήτησε να του χορηγηθεί από την καθ' ύλην Γραμματεία ο Διοικητής των Μεσσηνιακών Φρουρίων για διανομή στην περιφέρειά του βιβλίων μισσιοναρικής έκδοσης⁴⁸.

Στα υπερκείμενα των αλληλοδιδακτικών Ελληνικά Σχολεία για τη θεραπεία εμφανών παθογενειών έγιναν ορισμένες βελτιωτικές μεταβολές, με δεδομένο το περιορισμένο του χρόνου σε σχέση με την αξιολόγηση της πρωτοβάθμιας

⁴³ Χ. Μπαμπούνης, *ό.π.*, σσ. 236-237. Αννίτα Πρασά, «Εκπαιδευτική πολιτική, κατευθύνσεις και προοπτικές»...*ό.π.* σ. 44. Π. Θαναηλάκη, *Αμερική και προτεσταντισμός. Η «Ευαγγελική Αυτοκρατορία» και οι οραματισμοί των Αμερικανών Μισσιοναρίων για την Ελλάδα το 19^ο αιώνα*, εκδ. «Καστανιώτης», Αθήνα 2005, σ. 214.

⁴⁴ Δ. Μαυροσκούφης, *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα...ό.π.* σ. 263.

⁴⁵ Γ. Δ. Μεταλληνός, *Το ζήτημα της μεταφράσεως της Αγίας Γραφής εις την Νεοελληνικήν κατά τον ΙΘ΄ αι.*, Αθήνα 1977, σ. 400.

⁴⁶ Π. Θαναηλάκη, *Αμερική και προτεσταντισμός...ό.π.*, σ. 213.

⁴⁷ Εμμ. Κωνσταντινίδης, *Η εν Ελλάδι Εκκλησία κατά την Επαναστατική και την μέχρι της αφίξεως του Όθωνος μεταβατικήν εποχήν (1821-1833)*, εν Αθήναις 1970, σσ. 92-97.

⁴⁸ ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκείας, φ. 41, Σχολικά, 1.7.1831.

εκπαίδευσης, έτσι ώστε να προχωρήσει εκ του ασφαλούς η θεσμική τους ανασυγκρότηση⁴⁹. Με την οπτική αυτή εκτιμάται ο περιορισμός τους κατά 20,40% και ανάλογα του μαθητικού τους πληθυσμού.

Παρότι, λοιπόν, δεν υπήρξε κοινό περιεχόμενο σπουδών, ο Ελληνορθόδοξος προσανατολισμός συνάγεται και από τη χρήση των πενηνταοκτώ (58), συνολικά, βιβλίων, με συγγραφείς όπως ο Στέφανος Κομμητάς, ο Άνθιμος Γαζής, ο Αλέξ. Στούρτζας και ο πολύς Ευγένιος Βούλγαρης (τίτλοι πέντε)⁵⁰, ενώ «Τα Στοιχεία της Φιλοσοφικής Ηθικής» του Νεοφύτου Βάμβα⁵¹ είχαν εγκριθεί από τον Πατριάρχη τον Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλο Στ' (1813-1818). Από τα στοιχεία που διαθέτουμε προκύπτει ότι το 71% των Ελληνοδιδασκάλων είχαν σπουδάσει στον πατρίο χώρο με προέχουσες τις Σχολές Πάτμου, Χίου, Δημητσάνας, Σμύρνης, Κυδωνιών και Σίφνου.

Το πλέον οργανωμένο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα - οροφή της καποδιστριακής παιδείας ονομάζεται προπανεπιστημιακής βαθμίδας, το Κεντρικό Σχολείο, προσέβλεπε στην εκπαίδευση εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, στον γνωσιακό εμπλουτισμό σπουδαστών για να συνεχίσουν δυνητικά σε ακαδημαϊκό επίπεδο και στην μορφωτική προετοιμασία όσων δυνάμει θα στελέχωναν την ανώτερη κρατική υπαλληλία. Οι μαθητεύοντες, οι οποίοι το 1830 - πρώτο έτος λειτουργίας του- ανέρχονταν σε 250⁵², παρακολουθούσαν 18/19 μαθήματα, μεταξύ των οποίων υποχρεωτικά *Ιστορία Ελληνική* αλλά και *Ιερά Κατήχηση*⁵³.

⁴⁹ Ελ. Κούγκου, *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία 1827-1832...ό.π.*, σ. 54. Χ. Μπαμπούνης, *Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική λειτουργία στην Καποδιστριακή περίοδο...ό.π.*

⁵⁰ Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο...ό.π.*, σσ. 334-341.

⁵¹ Ιω. Β. Τσάγκας, *Η θρησκευτική αγωγή...ό.π.*, σσ. 153-154.

⁵² Βλ. και Γιάννης Κόκκωνας, *Οι μαθητές του Κεντρικού Σχολείου*, ΙΑΕΝ, αρ. 31, Αθήνα 1997, σ. 26.

⁵³ ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκείας, φ. 22. *Σχολικά*, 28.12.1829.

Για τους σπουδαστές που κρίνονταν ότι δεν είχαν ακόμα γνωστικές δυνατότητες να παρακολουθήσουν τα μαθήματα στο Κεντρικό, λήφθηκε η πρόνοια του συστεγαζόμενου τριετούς, υπό την αιγίδα του, Προκαταρκτικού Σχολείου. Σε αυτό, επιπρόσθετα και εν προκειμένω, θεσμοθετήθηκε και το μάθημα της «Ιεράς Ιστορίας της παλαιάς και νέας Γραφής» καθώς και της «Ηθικής».

Η εκπαίδευση και τρίμηνη ταχύρρυθμη επιμόρφωση των αλληλοδιδασκάλων, που μεταγενέστερα ανέλαβε το Παιδαγωγικό Διδασκαλείο, από το 1830 ανατίθεται στο Πρότυπο Σχολείο της Αίγινας⁵⁴, έτσι ώστε, προϊόντος του χρόνου, να εξαλειφθεί η διδακτική πολυτυπία⁵⁵. Για να επιτευχθεί η εισαγωγή των, κατά τεκμήριο, ικανότερων σπουδαστών η επιλογή τους περιλάμβανε και την αξιολόγηση τους στην Ελληνική Γλώσσα, την Ελληνική Ιστορία και τα Θρησκευτικά (καθώς και στην Αριθμητική)⁵⁶. Σημειώνεται -γιατί είναι δηλωτικό των καταστάσεων και του προσανατολισμού της Παιδείας- ότι ο Καποδίστριας, για λόγους ευνοήτους, δεν είχε επιτρέψει στον Chr. L. Korck της «Church Missionary Society» να ιδρύσει ανάλογο Αλληλοδιδασκτικό Διδασκαλείο⁵⁷.

Με εισήγηση του Καποδίστρια, το ΙΑ' ψήφισμα της «εν Άργει Δ' των Ελλήνων Συνελεύσεως» παρέσχε στον Κυβερνήτη την εξουσιοδότηση να συγκροτήσει κεντρικό Κρατικό Ταμείο⁵⁸ όπου θα συγκεντρώνονταν οικονομικοί πόροι για τις εν γένει ανάγκες της παιδείας, την στήριξη του ιερού κλήρου και την ίδρυση «Σχολείου ανωτέρας τάξεως διά τους Εκκλησιαστικούς». Η Εκκλησιαστική Σχολή που εγκαθιδρύθηκε στην Σταυροπηγιακή Ιερά Μονή της Ζωοδόχου Πηγής

⁵⁴ Το Πρότυπο μετά τον Σεπτέμβριο του 1831 θα υπολειτουργήσει, ενώ από το 1834 αντικαθίσταται από το Διδασκαλείο Αρρένων στο Ναύπλιο.

⁵⁵ Χ. Μπαμπούνης, *ό.π.*, σσ. 125, 361, 364-367.

⁵⁶ ΓΕΕ, φ. 80 (4.10.1830), σ. 383.

⁵⁷ ΓΑΚ Κερκύρας, Καποδιστριακόν Αρχείον Β', φ. 540, Σύρος 26.11.1828. Αναστασία Κορδατζή-Πρασσά, *Η Εκπαίδευση στις Κυκλάδες κατά την Καποδιστριακή περίοδο*, Αθήνα 1996, σ. 66.

⁵⁸ Α. Μάμουκας, *Τα κατά την Αναγέννησιν της Ελλάδος*, τ. ΙΑ', Αθήναι 1852, σ. 188.

στον Πόρο, η πρώτη στον ελλαδικό χώρο⁵⁹, με προβλεπόμενο ευρύ κύκλο μαθημάτων, με αυστηρό μοναστηριακό τυπικό και πολλές δυσκολίες, θα λειτουργήσει από τον Οκτώβριο του 1830 έως τον Ιούλιο του 1832⁶⁰ και προηγείται χρονικά κατά πολύ της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (1837/38), της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (1843/4), των «Ιερατικών Σχολείων» Χαλκίδας (1856), Τρίπολης και Σύρου (1857).

Πρωτοποριακός είναι ο θεσμός της επιδότησης σπουδών και των υποτροφιών σε ενδεείς, επιμελείς και φιλοπρόόδους μαθητεύοντες. Με τον τρόπο αυτό διευκολύνθηκαν και οι ετερόχθονες και οι αυτόχθονες να φοιτήσουν στο Κεντρικό Πολεμικό Σχολείο στο Ναύπλιο για την επάνδρωση των ελληνικών χερσαίων στρατιωτικών δυνάμεων με ομοεθνείς αξιωματικούς επαρκούς μόρφωσης και ικανής κατάρτισης.

Οι σπουδαστές κατά την τριετή φοίτησή τους παρακολουθούσαν δεκαπέντε (15) μαθήματα θεωρητικής και πρακτικής στρατιωτικής κατεύθυνσης επιπλέον, δε, Ελληνική Ιστορία και Θρησκευτικά. Η διδασκόμενη ύλη της Ιστορίας περιλάμβανε, μεταξύ άλλων, την αξία (της απόκτησης) της ελευθερίας και τη στηλίτευση των εμφυλίων πολέμων, το παράδειγμα και τη «νουθεσία» των εθνικών ηρώων, τη διαδικασία της Ιστορίας ως «νομοθέτου» του πολιτικού βίου και «διδασκάλου» της (εθνικής) αρετής. Το περιεχόμενο του μαθήματος των «Θρησκευτικών» εμπεριείχε Ιερά Κατήχηση και Εκκλησιαστική Ιστορία και διδασκόταν κάθε Κυριακή από τον εντεταλμένο, προς τούτο, αρχιμανδρίτη Ιωακείμ Φυντανάκη⁶¹. Από τις πρώτες δύο τάξεις του Κεντρικού Πολεμικού Σχολείου αποφοίτησαν δεκαεπτά (17)

⁵⁹ Κ. Ι. Δυοβουνιώτης, «Η πρώτη Εκκλησιαστική Σχολή εν την ελευθέρα Ελλάδι», *Ιερός Σύνδεσμος*, έτος ΙΒ' (1909), τχ. 88, σσ. 1-4· τχ. 89, σσ. 11-13.

⁶⁰ ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκευείας, φ. 49, Σχολικά, 27.5.1832. Ι. Β. Τσάγκας, *Η θρησκευτική αγωγή...ό.π.*, σσ. 164-173. Χ. Μπαμπούνης, *ό.π.*, σ. 400.

⁶¹ ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκευείας, φ. 33, Σχολικά, 25.11.1830. ΓΕΕ, φ. 87 (5.11.1830), σ. 412.

ανθυπολοχαγοί, *Ευέλπιδες*, όπως τους είχε αποκαλέσει ο ίδιος ο Καποδίστριας στην ορκωμοσία τους, που έγινε κατά το Ορθόδοξο Τυπικό, αποδίδοντας ονοματολογικά το προσδοκώμενο απ' αυτούς⁶².

Αυτό είναι του Καποδίστρια το πολυδύναμο εκπαιδευτικό έργο και ο προσανατολισμός του, καθώς είχε διανύσει λίγο περισσότερο από το ήμισυ της θητείας του ώσπου η δολοφονία του την διέκοψε αμετάκλητα, Κυβερνητική θητεία για την οποία είχε δώσει στις 27 Ιανουαρίου του 1828 τον νενομισμένο όρκο που ο ίδιος ο Ιωάννης Καποδίστριας είχε συντάξει: «*Εν ονόματι της Αγιοτάτης και αδιαιρέτου Τριάδος ορκίζομαι να εκπληρώσω... τα εμπιστευθέντα μοι χρέη παρά του Έθνους...*»⁶³.

⁶² Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο...*ό.π., σσ. 385-394.

⁶³ ΓΕΕ, φ. 6 (25.1.1828), Παράρτημα, σ. 26· φ. 7 (2.8.1828), σ. 30.